

Kronika • Chronicle

In memoriam

Su dr. Janina Prūsaitė atsisveikinus

Vyresniosios kartos gyvosios gamtos tyrėjai vienas po kito, tarsi nematomos rankos surikiuoti, traukiasi iš žemiškojo gyvenimo...

... 2012 metų kovo 31 dieną eidama 87-uosius metus po trumpos ligos Vilniuje mirė mokslininkė zoologė **Janina PRŪSAITĖ**. Amžinam poilsiui atgulė Rokantiškių kapinėse greta anksčiau mirusio vyro Šarūno Jazdausko. Giminės, didelis mokslo žmonių būrys, ją pažinoję ir bendravę liko apgaubti gilaus liūdesio. Kolegoms, praleidusiems su ja kartu ne vieną dešimtmetį ir gerai ją pažinojusiems, Janina Prūsaitė paliko pačius gražiausius ir šilčiausius prisiminimus. Prisiminimus, likusius iš kasdieninio bendro darbo institute, iš dalyvavimo mokslinėse konferencijose bei kituose renginiuose, iš daugelio mokslinių ekspedicijų įvairiausiose Lietuvos kampeliuose.

Apie Janinos Prūsaitės sudėtingą, kupiną asmeninių bei šeimos negandų, o kartu kūrybingą mokslininkės gyvenimo kelią galėjo būti parašyta kur kas daugiau, nei turime iki šiol. Tačiau ir nekrologe norėtųsi paminėti vieną kitą mažai žinomą, o daugeliui gal ir visai nežinomą epizodą, ne kartą buvusį ir labai svarbų, ir net lemtingą ilgame nelengvame jos gyvenimo kelyje.

Janina Prūsaitė gimė 1925 m. gegužės 17 d. Anykščių rajone netoli Svėdasų esančiame Butėnų kaime. Jos tėvai – Augustinas Prūsas ir Konstančia Žvirblytė-Prūsienė buvo darbštūs ūkininkai, beveik iš nieko sukūrę gana pavyzdinę ūkį (paminėtina, jog sovietmečiu visas šis tėvų sunkauso darbo vaisius buvo sunaikintas). Prūsai išaugino keturis vaikus – dvi dukras (Janiną ir Nijolę) bei du sūnus (Zenoną ir Juozą). Janina buvo antras

vaikas šeimoje. 1932–1938 m. Janina Prūsaitė mokėsi Svėdasų šešių skyrių pradžios mokykloje, vėliau – Utenos gimnazijoje, kurią baigė 1944 metais. Karui dar nepasibaigus, tiesiogiai pajuto antrosios sovietinės okupacijos padarinius: buvo suimta ir kartu su tėvais, kitais kaimo gyventojais nuvaryta į Svėdasus naktiniams tardymams. Paleista Janina paliko gimtinę ir tėvus, kad pasinaudodama konkurso nebuvimu (tai buvo svarbu valdžiai „užkliuvusiai“ jaunuolei), 1944 m. spalį pradėtų studijuoti biologiją Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakultete. Studijos, vėliau ir darbo pradžia buvo pilna įtampos, netikėtumų, o kartais netgi... sėkmės, jei sėkmė to meto sąlygomis laikytume nelengvą galimybę baigti mokslą, gauti darbą. Kaime likusios šeimos padėtis buvo sunki, todėl Janinai Vilniuje teko pačiai atkakliai ieškoti lėšų pragyvenimui (pradžioje neturėjo net bendrabučio). Gyvenimo aprašyme ji yra nurodžiusi, kad 1947 m. rugsėjo mėn., būdama VU trečio kurso studente, gavo vyresniosios preparatorės darbą Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Fiziologijos katedroje, o po penkių mėnesių buvo pervesta į Gamtos mokslų fakulteto Zoologijos katedrą eiti laborantės pareigas. Tad Janinos artimesnė pažintis su zoologija prasidėjo dar bestudijuojant. Baigiant ketvirtą kursą, 1948 m. pavasarį, abu tėvai, brolis ir sesuo buvo ištremti į Sibirą. Ši žinia pasiekė ir universiteto administraciją, ir Janina tuoju pat buvo atleista iš laborantės pareigų, neteko bendrabučio. Baiminosi, kad ir ją tremis į tolimąjį Sibirą. Padėtį sunkino dar ir tai, kad vyresnysis brolis Zenonas, nors buvo miškininkas ir vokiečių okupacijos laikais ragavo įvairiausių, pačių juodžiausių darbų, baigiantis

karui buvo atsidūręs Vokietijoje. Janina nesužinojo, kodėl taip atsitiko, tačiau ji tarsi laimės kūdikis nepateko į tremtinių sąrašus (tokiomis aplinkybėmis pokario laikais taip atsitiko daugeliui) ir rudėnį universitete pradėjo paskutiniąsias – penktojo kurso – studijas. Jos padėtis buvo išskirtinė, todėl leisti ar neleisti jai laikyti baigiamuosius egzaminus pavasarį, turėjo nuspręsti speciali komisija, sudaryta iš rektoriaus, prorektoriaus, dekanas, partijos, komjaunimo ir kadru skyriaus atstovų. Laimė, komisijoje Janiną užstojo ir gynė tuometinis fakulteto dekanas Vaclovas Chomskis, prorektorius prof. Steponas Jankauskas. Komisijai leidus laikyti valstybinius egzaminus, 1949 m. pavasarį Janina gavo biologės-zoologės diplomą. Galima pridurti, kad apie J. Prūsaitės mokslo ir darbo peripetijas liko spausdintų žinių jos brolio Zenono atsiminimuose *Dvidešimtojo amžiaus verpetuose* (Kaunas, 1999).

1948 m. ištrėmus tėvus Janina neteko bet kokios paramos, todėl privalėjo ieškoti kažkokio mokamo užsiėmimo – iš stipendijos nebegalėjo pragyventi. Profesoriumi Tadu Ivanauskui rekomendavus, jį įsidarbino nedidelėje neseniai įkurtoje Medžioklės ūkio valdyboje, kuriai vadovavo Viktoras Bergas – plačių pažiūrų, labai tolerantiškas žmogus, vėliau itin daug nusipelnęs Lietuvos gamtosaugai. Žinodamas Janinos padėtį jis nepabūgo priimti jos į darbą, sudarė sąlygas užbaigti studijas. Gal padėjo ir tai, kad V. Bergas gerai pažinojo profesorių T. Ivanauską, labai vertino jo nuomonę, tardavosi su juo įvairiais klausimais. J. Prūsaitėi baigus studijas, V. Bergas įkalbėjo tęsti darbą valdyboje. Aplinka ten buvo gera, viršinininkas puikus, ir, atrodo, kad dėl darbo rūpesčių nebekils. Tačiau 1953 m. Medžioklės ūkio valdybą priskyrus Žemės ūkio ministerijai, darbuotojus priimdavo ir atleisdavo nebe viršinininkas, o kadru skyrius. Per jį imta anonimiškai Janiną koneveikti politiniais motyvais – dėl tėvų, brolių statuso. Ir V. Bergas buvo spaudžiamas, kad ją išmestų iš darbo. Tačiau valdybos vadovas savo darbuotojos Janinos ne tik kad netraumavo, dargi pats nuvyko į jos gimtąjį Būtėnų kaimą, kad daugiau sužinotų, ką žmonės žino ir galvoja apie šeimą, iš kurios ji kilusi, apie „buožes“ ir „liaudies išnaudotojus“, kokiais buvo vadinama giminė. Tik vėliau Janina sužinojo, kad Būtėnuose V. Bergas nė iš vieno kaimo žmogaus neišgirdo blogo žodžio apie jų šeimą! Ji yra rašiusi: „Vėliau sužinojau, kad panašų į mane valdyboje

buvo ir daugiau. V. Bergas žmones vertino ne pagal anketinius duomenis.“ Grįžęs nesutiko iš pareigų jos atleisti, pareiškęs, kad pats už ją atsakęs. Daugiau šioje darbovietėje priekabių prie J. Prūsaitės nebeieškota. Simboliška, kad paskutinis jos spausdintas straipsnis ir buvo apie, galėtume pavadinti, geradarį – Viktorą Bergą: „Mano pirmasis viršinininkas“ knygoje *Gamtos riterio lobiai: atsiminimų knyga apie gamtosaugininką Viktorą Bergą* (2007), kuriam ji skyrė šiltus atminimo žodžius.

Tirdama medžiojamųjų gyvūnų paplitimą Lietuvoje, darydama jų išteklių apskaitas Janina Prūsaitė Medžioklės ūkio valdyboje mokslo darbuotoja dirbo 8 metus – iki 1957 m. sausio mėn. pabaigos. Tais metais įstojusi į aspirantūrą (dabar doktorantūra) Lietuvos (tada – LTSR) mokslų akademijos Biologijos institute pateko į Zoologijos poskyrį; kai 1959 m. vietoje Biologijos instituto buvo įkurta Botanikos bei Zoologijos ir parazitologijos institutai, ji buvo pastarojo Stuburinių zoologijos sektoriaus aspirantė. Rinkdama medžiagą savo disertaciniam darbui, tyrė vilkų bei rudųjų lapių morfologiją, gausumą, paplitimą, mitybą, veisimąsi, įtaką kitoms žinduolių rūšims, reikšmę žmogui. Sunkų pradininkės darbą, tiriant plėšriųjų atstovų biologiją ir ekologiją, lydėjo sėkmė. Jos tyrimų rezultatai buvo svarbūs biologijos mokslui, gamtos apsaugai, medžioklei. Renkant medžiagą tyrimams, jai daug padėjo medžioklės ūkio darbuotojai, kurių daugelį pažinojo dar dirbdama Medžioklės ūkio valdyboje, jai buvo naudinga ir ten įgyta nemaža žinduolių tyrimo patirtis.

Biologijos mokslų kandidato disertaciją „Lietuvos *Canidae* šeimos žvėrys“ J. Prūsaitė apgynė 1961 m. Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto taryboje. Disertantės mokslinis vadovas prof. T. Ivanauskas, sveikindamas ją disertacijos gynimo dieną, pažymėjo, kad nepabijojusi sunkumų ji kruopščiai išnagrinėjo temą, kad *Canidae* šeimos žvėrys dėl savo naktinio gyvenimo būdo yra sunkiai prieinami ir iki tol buvo beveik netyrinėti. „Vertingas mokslinis darbas apie plėšrūnus“ – tokio pavadinimo publikaciją apie J. Prūsaitės apgintą disertaciją tada paskelbė ir *Mūsų girios* (1961, Nr. 5). Vertėtų paminėti ir tai, kad prof. T. Ivanauskas Zoologijos ir parazitologijos instituto Stuburinių sektoriui nuolat teikė didelę mokslinę ir metodinę paramą. Jis buvo kelių mokslų darbuotojų disertacinio darbo vadovas, nuolat dalyvaudavo svarstant mokslų tyrimo darbų užduotis

ir atliktų darbų rezultatus, konsultuodavo. Taigi anksti prasidėjęs Janinos Prūsaitės bendravimas su prof. Tadu Ivanausku tęsėsi ir nenutrūko iki pat profesoriaus gyvenimo pabaigos.

Apgynusi disertaciją Janina Prūsaitė Institute liko dirbti jaunesniąja mokslo darbuotoja. Kaip kompetentinga ir pareižinga mokslininkė 1962 m. ji buvo paskirta į mokslinės sekretorės pareigas. Tada tai buvo svarbi pareigybė, priskiriama prie vadovujančiųjų. Dėl sudėtingų šeimyninių aplinkybių (vėlgi susijusių su laikmečio ypatumais – ištekęjo už iš tremties grįžusio laisvės gynėjo, o tai valdžios požiūriu buvo netoleruotina) šias pareigas ėjo tik iki 1968 m., o nuo 1968 iki 1987 m. ji buvo Zoologijos ir parazitologijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Šio instituto Stuburinių sektoriuje susikūrus dviem darbinėms grupėms, J. Prūsaitė vadovavo minėto sektoriaus Kanopinių žvėrių tyrimo grupei. Dirbdama mokslinį darbą ji kartu su kolegomis tyrė ir pelinių graužikų populiacijų struktūrą, kaitą, stirnų populiacijos produktyvumą, jų veisimosi ir mitybos ypatumus priklausomai nuo populiacijos tankio, teritorijos miškingumo ir

kitų veiksnių, tyrė saugomų teritorijų (Aukštaitijos nacionalinio parko, Čepkelių ir Žuvinto rezervatų, Žagarės, Praviršulio, Kanio raisto, Kamšos ir daugelio kitų draustinių) teriofaunos būklę, ją lemiančius veiksnius bei apsaugos priemones. Šių tyrimų rezultatai buvo pateikti tarptautiniuose teriologiniuose kongresuose (Maskva, 1974; Brno, 1978), kitose mokslinėse konferencijose bei simpoziumuose. Lankėsi Lenkijoje, bendradarbiavo su šios šalies ekologais.

Janinos Prūsaitės veikla Institute neapsiribojo moksliniais tyrimais. Sukaupusi didžiulę patirtį ji sugebėjo sklandžiai, nuosekliai, o kartu paprastai dėstyti mintis ir žodžiu, ir raštu. Būdama labai kruopšti ir darbšti ji pasižymėjo kaip puiki įvairių leidinių redaktorė ar sudarytoja. Šioje srityje bene geriausias jos veiklos pavyzdys yra darbas su tęstinio leidinio *Lietuvos fauna* tomu apie žinduolius, kuriam ji atidavė ypač daug jėgų ir meilės. Šiam leidiniui, be Janinos, medžiagą pateikė dar keliolika autorių. Ir nors buvo numatyta bendra pateikimo forma, gautoji medžiaga, stiliumi ir turiniu buvo labai nevienoda, be to, gerokai didesnė, nei

1 pav. J. Prūsaitė ruošiasi žvėrių apskaitai Šiaurės Lietuvoje, su in-to fotografu Kęstučiu Verbicku 1975 m. (K. Verbicko nuotr.)

leido numatyta tomo apimtis. Prireikė nemažų pastangų ir daug kantrybės ją pertvarkant, suvienodinant, derinant su autoriais. Apie pusę, o gal ir didžiąją dalį pateiktos medžiagos redaktorei teko perrašyti pačiai. Daug rūpesčių kėlė ir labai gausios ir įvairios leidinio iliustracijos: spalvoti gyvūnų piešiniai ir labai kruopštūs taškinės technikos būdu atlikti gyvūnų kaukolių ir kitų kūno dalių piešiniai, paplitimo žemėlapiai, gausumo diagramos, įvairios gyvūnų ir jų veiklos žymių nuotraukos. Šias iliustracijas reikėjo tinkamai parengti bei sukomponuoti, surašyti paaiškinamuosius parašus. Šiam leidiniui J. Prūsaitė pateikė ir išsamią istorinę apžvalgą, gyvūnų apibūdinimą lentelėse, sudėliojo gausių bibliografijos šaltinių nuorodas tekste ir sudarė jų sąrašą. Kai 1988 m. šis leidinys pagaliau išvydo dienos šviesą, juo visi pagrįstai galėjo ne tik pasidžiaugti, bet ir didžiuotis. Nors dabar ši knyga tapo bibliografinė retenybe, ji iki šiol išlieka kaip geriausias tokių leidinių parengimo pavyzdys.

Tirdama mūsų krašto žinduolius Janina Prūsaitė tarsi darbšti bitė sukrovė išpūdingą įvairių mokslinių darbų kraitį, o jos atliktų tyrimų duomenys išliko aktualūs bei reikšmingi ir mūsų dienomis. Jos bibliografija, ypač atsižvelgiant į laikmetį, yra išpūdinga: nors paskelbė gal ne tiek daug (apie 40) mokslinių straipsnių, tačiau liko daug jos parašytų ar sudarytų vertingų mokslo knygų, įvairių stambesnių bei smulkesnių kitų leidinių, išleistų jos vienos arba su bendraautoriais, mokslo populiarinimo straipsnių.

Janina Prūsaitė buvo daugelio kolektyvinių Instituto leidinių bendraautorė: *Žuvinto rezervatas* (1968, rusų k.), *Žagarės miškas* (1980), *Lietuvos*

TSR nacionalinis parkas (1981), *Vadovas Lietuvos stuburiniams pažinti* (1982), *Čepkelių rezervatas* (1984), *Lietuvos fauna. Žinduoliai* (1988), *Žuvinto rezervatas* (1993, rusų k.). Ji taip pat yra dviejų Maskvoje išleistų monografijų: *Europinis rudasis pelėnas* (1981, rusų k.) ir *Vilkas* (1985, rusų k.) bendraautorė bei viena iš leidinio *Žinduolių pavadinimų žodynas lotynų, lietuvių, anglų, prancūzų, rusų, vokiečių kalbomis* (2002) sudarytojų.

Pasižymėjo ir kaip mokslo populiarintoja, įvairių švietėjiškų bei informacinių leidinių autorė, sudarytoja. Dar ankstyvuojų veiklos laikotarpiu parengė su gamtosauga ir medžiokle susijusius leidinius: *Globokime kurapkas* (1956), *Mūsų krašto antys* (1957), *Medžiotojo ir žvejo vadovas* (su kitais, 1957, 1964, 1968). Vėliau su bendraautoriais parengė du mokslo istorijos leidinius: *Zoologijos ir parazitologijos institutas. Trumpa raidos ir mokslinės veiklos apžvalga* (1970), *Zoologijos ir parazitologijos institutas. Pagrindiniai raidos ir mokslinės veiklos bruožai* (1983). Ji buvo sudarytoja arba ir viena iš autorių šių leidinių: *Tadas Ivanauskas. Gyvenimas ir veikla* (1976), *Gamtos apsauga* (1976), *Medžiojamosios faunos apsauga lauko darbuose: metodiniai nurodymai* (1980), *Teriologiniai tyrimai Lietuvoje* (1988). J. Prūsaitė išleido keletą populiarių leidinių: *Lietuvos žinduoliai* (1972), *Medžiojamoji fauna ir jos ligos: medžiaga lektoriui* (1977), kt.

Iš viso Janina Prūsaitė paskelbė apie 120 mokslo populiarinimo straipsnių. Didžioji jų dalis yra *Tarybų Lietuvos enciklopedijoje* ir *Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje*. Ji buvo šių enciklopedijų mokslinė konsultantė, taip pat „Žinijos“ draugijos narė, T. Ivanausko muziejaus, Zoologijos ir parazitologijos instituto mokslinių tarybų narė, Lietuvos teriologų draugijos, Tado Ivanausko brolijos narė.

Kolegoms Institute Janina buvo darbštumo, kantrybės ir nuoširdumo pavyzdys. Visiems, kurie į ją kreipdavosi patarimo ar paramos, ji nesavanaudiškai padėdavo, rasdavo išmintingą ir šiltą žodį. Ji su visais buvo maloni ir nuotaikinga, mėgdavo pajuokauti, nors gyvenime jai teko patirti didelių nepriteklių ir skaudžių išgyvenimų. Mes, jaunesni jos kolegos, sovietmečiu nežinojome, kad jos šeima – tėvai, sesuo Nijolė ir brolis Juozas – 1948 m. buvo ištremti į Sibirą, ir ji pati tik atsitiktinai išvengė tremtinės likimo. Nežinojome, kad vyresnysis brolis Zenonas buvo pasitraukęs į Vakarų, kad vėliau tapęs mokslininku miškininku likusį

2 pav. Janina Prūsaitė su gamtosaugininku Viktoru Bergu 1971 metų gruodį (D. Šemetulskio nuotr.)

gyvenimą praleido Jungtinėse Amerikos Valstijose. Nežinojome, kad 1961 m. Janina ištekėjo už Šarūno Jazdausko (1923–1991), kuris sunkiais pokario metais buvo pirmose Lietuvos laisvės gynėjų gretose, todėl buvo suimtas, kalinamas ir daugelį metų praleido tremtyje. Šios aplinkybės anuomet Janinai buvo didžiulė kliūtis siekti mokslininkės karjeros, trukdė netgi susikurti kiek geresnes buities sąlygas. Ne sykį buvo bandyta ją išguiti iš užimamų pareigų, tačiau, laimė, rasdavosi ir jos užtarėjų, drąsių žmonių, kurie talentingą mokslininkę užtardavo, ja rūpinosi, stengėsi išsaugoti Institute.

Janina Prūsaitė liko veikli ir išėjusi į užtarnautą poilsį. Ji rūpinosi žinių apie mūsų krašto žinduolių populiarinimu, aktyviai dalyvavo T. Ivanausko brolijos veikloje, buvo nereta viešnia ir gimtajame Svėdasų krašte. Čia ji lankydavosi tradiciniuose „Vaižganto skaitymuose“, miestelio gimtadienio šventėse, kituose renginiuose. Kada JAV gyvenantis brolis Zenonas Prūsas paaukėjo pinigų ir dovanojo Svėdasų miesteliui paminklą, įamžinusį svėdasiškių kovotojų už Lietuvos laisvę atminimą, 2009-aisiais Janina kartu su broliu Juozu nuolat atvažiuodavo iš Vilniaus, bendravo su skulptoriais Jonu Jagėla, rūpinosi paminklo kūrimo reikalais. Ji labai džiaugėsi, kai paminklas iškilo ir papuošė Svėdasus, kai per Šv. Petro ir Povilo atlaidus buvo iškilmingai pašventintas. Pats mecenatas*, deja, dėl garbaus amžiaus į šventę atvykti negalėjo, tad tėvo parašytus žodžius iškilmių dalyviams perskaitė iš JAV atskridęs jo sūnus Algis Paulius.

Nors sveikata vis prastėjo, Janina noriai dalyvavo įvairiose išvykose, susitikimuose su kolegomis. Paskutiniaisiais gyvenimo metais ji su bičiuliais dalyvavo T. Ivanausko brolijos susitikime Obelynėje, važiavo į Svėdasus. O bene paskutinioji jos išvyka buvo 2011 m. vasarą, kai kartu su buvusiais kolegomis iš Instituto aplankė Videniškio bažnyčios ir vienuolyno ansamblį, Liesėnų pilialknį, pabuvojo kadaise profesoriumi P. B. Šivickiui priklausiusioje Grabuosto ežero saloje, viešėjo jaunesniojo kolegos Petro Bluzmos sodyboje.

Mokslininkę pažinojusieji žavėjosi jos asmenybės darna. Nors Janina Prūsaitė buvo santūri, tačiau mėgo bendrauti. Metams bėgant neprara-

do gebėjimo būti paprasta. Nepasiklydo laikmečio klampynėse, mokslininkės kelią nuėjo tvirtu žingsniu. Pastaruoju metu, nors ir nebuvo fiziškai stipri, aktyviai dalyvavo mūsų tautos dvasinio atgimimo darbuose, labai mylėjo savo kraštą. 1997 m. pabaigoje savo broliui Zenonui ji rašė: *Dabar, kai iš laiko perspektyvos žvelgiu į savo gyvenimą, kuriame teko patirti ir šilto ir šalto, darau išvadą, kad vis dėl to man sekėsi, nes sutikau daug gerų žmonių, kurie sunkiausiais momentais man padėjo, nebijodami, jog gali patys sau pakenkti. Džiaugiuosi, kad gyvenimą baigsiu laisvoje Lietuvoje, tikiu jos šviesia ateitimi.*

Janina turėjo aiškius įsitikinimus, tačiau su visais pašnekovais buvo tolerantiška, darbe ir asmeniniame gyvenime kėlė aukštus moralės principus, net ir pasiligojusi stengėsi nepasiduoti ligai, rodė dvasios tvirtumą, kuris tikriausiai ją ilgai palaikė.

Mums labai trūks visada nuoširdžios ir draugiškos bendradarbės. Apžvelgdami mūsų gerbiamos ir mylimos Janinos Prūsaitės nueitą gyvenimo kelią norime tikėti, kad išliks ilgam šviesus jos atminimas.

Dr. Petras Bluzma,
Dr. Algimantas Jakimavičius

* Iš Čilikoto (Chillikothe, JAV) Lietuvą pasiekė skaudi žinia, kad 2012 m. balandžio 25-osios vakare (balandžio 26-osios vidurnaktį mūsų šalies laiku) eidamas 91-uosius metus mirė miškininkas, visuomenininkas ir mecenatas dr. **ZENONAS PRŪSAS (1921–2012)**.